

БИЛИМ МОДЕЛДЕРИНИН МАДАНИЯТТААНУУ АЛКАГЫНДА ӨЗГӨРҮҮСҮ

Проф. АСИПОВА Н.А.

Кыргыз-Түрк «Манас» университети, Гуманитардык факультет, Педагогика бөлүмү

Аннотация

Бул макалада билим менен маданияттын ортосундагы карым-катнаштар, билим моделдеринин доор жана маданий эволюцияга жараша өзгөрүүсү, ошондой эле билимдин максатынын, мазмунунун коомдук талаптарга ылайык өсүп-өнүгүү маселелери каралат. Архаикалык, индустриалдык жана постиндустриалдык маданий доорлордогу билим моделдеринин өзгөчөлүктөрү жана алардын мазмуну ачыкталат.

Түйүндүү сөздөр: маданият жана маданий эволюция, билим моделдери, билимдин максаты, билимдин мазмуну.

THE CHANGING OF EDUCATION MODELS ACCORDING TO THE CULTURAL EVOLUTION

Abstract

This article is devoted to disclosing the relations between culture and Education; particularly it shows the changings of the Education models according to the cultural Evolution. At the same time it shows how the Archaic, Industrial and Postindustrial forms of culture influence to the modernization of contents and aims of the contemporary Education.

Key Words: Culture and Cultural evolution, Education models, aims of Education, content of Education.

Тарыхый жана маданияттануучулук көз караштан алып караганда коомдук маданий талаптардын өзгөрүүсү ар дайым коомдогу билим моделинин өзгөрүшүнө таасир тийгизип келген. Америкалык психолог жана педагог Джером Брунер билим менен маданияттын ортосундагы карым-катнашты изилдеп жатып: «...адамдын интеллектуалдык ишмердиги анын маданий чөйрөсүнөн тышкары изилдөө мүмкүн эмес», деген пикирди айтуу маданиятты адамдын акыл-эс мүмкүнчүлүктөрүн өстүрүүчү факторлордун эң негизгилеринен экендигин баса белгилеген (2.2). Бул болсо билим моделдеринин доор талабына жараша өзгөрүүсү ошол коомдогу маданий эволюциялык процесстерге байланыштуу экендигинен кабар берет.

Андыктан, учурдагы билим кризисинен чыгуунун бирден бир жолу катары билим системасын, билим моделдерин, билимдин мазмунунун маданияттаануунун генезисине же маданий эволюцияга жараша модернизациялоо, өзгөртүү, өркүндөтүү керектиги келип чыгат (3. 33). Эгерде бул көз карашка таянуу менен маданияттын, билимдин тарыхый басып өткөн жолуна көз чаптырсак адамзат цивилизациясы маданий өсүп-өнүгүүнүн негизги үч мезгилин башынан кечиргендигин көрөбүз. Алар негизинен архаикалык, индустриялык жана постиндустриялык болуп үчкө бөлүнүшөт. Аларга традициялуу (салтка айланган), индустриалдык жана креативдүү (жаратуучу) билим моделдери туура келет. Буларга кыскача токтолуп кетели. Архаикалык маданият доорундагы жашоо-тиричилик ресурстары катары айлана-чөйрөдөгү, жаратылыштагы, жердеги, тоодогу, суудагы ж.б. даяр азыктар, жаратылыш байлыктары жана жан-жаныбарлар эсептелип, адамдардын иш-аракети негизинен аталган каржаттарды таап, туура пайдалана билүү менен чектелген.

Жашоо-тиричиликтин мындан башка альтернативдүү жолдору болбогондуктан мындай жаратылыштан болгон көз карандылык адамдар арасында социалдык активдүүлүктү чектеп, алардын өзүн-өзү уюштурууга, өсүп-өнүгүүгө, руханий эркиндикке болгон муктаждыгын толук канааттандырууга өбөлгө түзө алган эмес.

Архаикалык маданият шартында жашаган инсандын социалдык активдүүлүгүнүн маңызын (башка жол болбогондон кийин) аргасыздан жер жана жаратылыш менен алектенүү зарылчылдыгы түзгөн. Адам баласы жаратылышка, табигый күчтөргө толук көз каранды болуп турган чакта, ошол чөйрөдөгү коомдук мамилелерди, тартипти сактоо, коом талабына ылайык жашоо-тиричилик кечирүү доор талабына жооп берген. Ал эми коомдук жашоо-тиричиликти иреттештирүү, уюштуруу негизинен ошол чөйрөгө тиешелүү каада-салттарга баш ийүү, алардын кынтыксыз аткаруу жана аларды муундан муунга өткөрүү аркылуу ишке ашкан. Мына ушунун өзү салтуу таалим-тарбиянын маңызын түзүп турган. Каада-салттарды, коомдук эрежелерди сактоочулар катары улуу муундардын кичүү муундарга болгон үстөмдүгү, башкача айтканда, улуулардын авторитардык басымы күч болгон. Архаикалык доордогу агрардык коом педагогикасынын маңызы, максаты өсүп келе жаткан муундарды ошол кездеги коомдук эрежелердин жашоо-тиричилик тартибинин, адеп-ахлак баалуулуктардын түбөлүктүүлүгүнө ынандырууда, үй-бүлөнүн, уруулардын, общинанын интегративдүү аракетин камсыз кылууда жаткан. Тарбиянын, билим берүүнүн мындай моделин *традициялык* деген аталыш менен белгилүү. Мындай традициялык моделдеги билим, таалим-тарбияга мүнөздүү болгон белгилер:

- билимдин мазмунун ошол кездеги жашоо-тиричиликке керектүү социалдык тажрыйба түзүп турат;
- билим берүүнүн, тарбиялоонун негизги каражаттары жана ыкмалары катары каада-салттар кызмат кылат;
- билим берүүнүн уюштуруу формасы негизинен улуулар менен кичүүлөрдүн биргелешкен иш-аракети түрүндө ишке ашат.

Билимдин максаты катары конкреттүү табигый шарттагы туруктуулукту сактоо, ошол чөйрөдө тиричилик кылып кетүүгө керектүү эмгектик көндүмдөрдү, ыкмаларды өздөштүрүү эсептелет, себеби алар социалдык активдүүлүктүн негизи көрсөткүчтөрү катары кызмат кылган. Атайын уюштурулган билим системасы жок болгондуктан жаштарды социалдык жактан даяроо негизинен улуулар басып

өткөн традициялуу жашоо-тиричилик жолдоруна үйрөтүү жана аларды кайталоо аркылуу ишке ашкан. Мындай салттуу таалим-тарбиянын айрым үлгүлөрү азыркы учурда да кездешет. Ёзгөчө коомдук өсүп-өнүгүүнүн капиталистик формасын баштан кечирбеген өлкөлөрдүн таалим-тарбия тажрыйбасында даана байкалат.

Маданияттын эволюциялык өнүгүүсүнүн *экинчи этабы индустриалдык доор* деп аталып, коомдук тарыхый өнүгүүдөгү механизациялаштырылган өндүрүштүн пайда болушу менен дал келет. Эгерде архаикалык маданият доорундагы ишмердүүлүккө негизинен издеп табуу мүнөздүү болсо, ал эми индустриялашкан доордогу маданиятка адамдардын активдүүлүгүн арттыруу, аткаруучулук ишмердүүлүгүн өстүрүү мүнөздүү болгон. Фабрикалар, заводдор, конвейерлер, мегаполистер, бетон, темир, асфальт жана башка өндүрүш каражаттары чечкиндүүк менен адамдын маданий чөйрөсүн өзгөртүүгө, ал эми техникалык каражаттардын пайда болушу социалдык аң сезимдеги материалистик болмуштун (бытие) калыптанышына түрткү болду. Жашоо-тиричилик мүнөзү жана ага даярдоо өндүрүштүк талаптар, шарттар менен аныкталып, техникага ыңгайлашуу өзгөчөлүгү адамды өндүрүштүн бир “бурамасына” (винтик) айланткан. Башкача айтканда, коомдо өндүрүштү тейлей ала турган, өзүнүн ишин так билген адамдын наркы өскөн.

Индустриялашкан маданият доорундагы билим илимий-техникалык прогресс идеялары менен тыгыз байланышта туруп, адам баласынын жалпы дүйнө таануусун өзгөрттү. Ошону менен катар алар ата менен баланын, улуу муун менен кичүү муундун ортосундагы иерархиялык байланыштарга таасирин тийгизди. Буга себеп болуп биринчиден, маалыматты сактоонун жана аларды башкаларга жеткирүүнүн жазуу жана басма булактардын пайда болушу түрткү болду. Буга байланыштуу биринчиден, улуу муундар керектүү маалыматтын жана башка тажрыйбанын бирден бир алып жүрүүчүсү артыкчылыгынан ажырай башташты. Экинчиден, келечектеги өсүп-өнүгүүнүн эң негизги алып жүрүүчүлөрү жана техникага эң жакын туруучу катмар катары жаштар биринчи орунга чыгуу менен педагогикада билимди балага карата борбордоштуруу идеяларына артыкчылык бериле баштады.

Ошол эле индустриялашкан маданият доорунда *массалык билим* түшүнүгү жаралып, философиялык жана педагогикалык идеологияларда, теорияларда бирдей нормалар, программалар, бирдей методдор, ыкмалар аркылуу билим берүү идеясы күч алып, таалим-тарбия улам барган сайын индивидуалдуулуктан алыстап, “стандарттуу” индивиддерди калыптандырууга багыт алды. Билимдин мазмуну улам барган сайын жөнөкөйлөштүрүлүп, аларда прагматистик идеология күч алуу менен билим жалпыга тиешелүү, милдеттүү мүнөзгө айланып, калктын бардык катмары *мектеп-өндүрүш* фабрикасынан өтүү аркылуу коомго пайда келтирүү талабына жооп бериш керек болду. Билимдин мындай модели *инструктивдүү, башкача айтканда, техника эрежелерин так аткарууга үйрөтүүчү* деген аталыш менен белгилүү. Демек, инструктивдүүлүк деген кандайдыр бир иш-аракетти инструкцияга (көрсөтмөгө) жараша кыйшаюусуз аткаруу дегендикти билдирет. Индустриялашкан маданият шартындагы инструктивдүү моделдеги билим төмөнкүдөй белгилер менен мүнөздөлөт:

- билимдин мазмунун негизинен техникалык мүнөздөгү илимий маалыматтар түзүп турат;
- алар окутууга ыңгайлуу болуш үчүн окуу предметтердин мазмунуна киргизилет;

- билим массалык мүнөз алгандыктан окутуу класстык-сабак формасында жүргүзүлөт;
- окутуу методдору негизинен репродуктивдүү мүнөздө болуп, мугалим рецепт сыяктуу окуучуга билимдин кандайдыр бир бөлүгүн берет жана анын окуучу тарбынан өздөштүрүлүшүн текшерет;
- билим берүүнү башкаруучу субъект катары коом, мамлекет жана өндүрүш ээлери биринчи орунга чыгат.

Тарых майданында акыркы 300 жыл аралыгында билим берүүнүн дал ушундай модели басымдуулук кылып келди десе болот жана бүгүнкү күндөгү билим кризиси, башкача айтканда, анын техногендик мүнөздө болуусу билим тармагындагы жогоруда белгиленген билимдин инструктивдүү моделделинин кеңири таркалышынын натыйжасы экендиги менен түшүндүрүлөт.

Маданий эволюциясынын үчүнчү этабы *постиндустриялык доор* (индустриялашуудан кийики) деп аталып, анын негизи лейтмотиви катары дагы эле технологиялык жаңылыктарды жаратуучу билимге басым жасалат. Бирок, бул доордун мурдакы доорлорго караганда өзгөчөлүгү болуп товарларды же башка бир каражаттарды, материалдарды, нерселерди жөн гана иштетүүдөн алыстап, өндүрүштүн натыйжасы катары коомдун мүчөлөрүнө кызмат көрсөтүү ишмердигине артыкчылык бериле баштайт. Кесиптик жана жогорку технологиялык даярдыкты камсыз кылыш үчүн жөн гана билимдүү жумушчу адистердерге жана жөнөкөй пролетариат күчүнө караганда чыгармачыл же жаратуучу адамга болгон талап күчөйт. Ошол эле мезгилде социалдык жана рационалдык технологияларды жаратуучу *интеллектуалдык технологиялар* пайда болу менен бирге коомдук жашоо-тиричиликте аларга артыкчылык берилет. Эгерде архаикалык маданиятка издеп табуу мүнөздүү болсо, индустриялашкан маданиятка ресурстарды пайдалануу, өндүрүү мүнөздүү болсо, постиндустриялык маданиятка чыгармачыл иш-аракеттин натыйжасында кайра иштетүү өзгөчөлүгү мүнөздүү. Ар кандай продуктуларды иштетүүдө адамдын чыгармачылык мүмкүнчүлүгү негизги өндүрүмдүү күчкө айланат дагы инсандын өзүн-өзү жаратуучулук, өзүн-өзү өнүктүрүүчүлүк, өзүн-өзү уюштуруучулук сапаттары бааланат жана анын натыйжасында инсандын инновациялык (жаңычылдык) ишмердүүлүгү күч алат.

Эгерде индустриялык доордун алга жылдыруучу стимул катары жашоо-тиричиликтин деңгээлин жогорулашы эсептелсе, постиндустриялык доордун андай көрсөткүчү катары *жашоо-тиричилик сапатынын жогорулашы*, адамдын билимге, маданиятка жб. руханий дөөлөттөргө жетишүүсү эсептелет. Калктын материалдык байлыктарынын, акча-каражаттарынын жана бош убактысынын өсүшү алардын ар тараптан өсүп-өнүгүүсүнө шарт түзөт. Жалпысынан алганда постиндустриялык маданият шартындагы билимдин маңызын адамдын тездик менен өзгөрүп турган дүйнөгө карата өз билимин жогорулатуу, өзүн-өзү өстүрүү аркылуу “өмүр бою” жүрө турган динамикалуу жашоо-тиричиликке даярдоо идеясы алдыга чыгат. Мунун өзү учурдагы билим тармагынын бирден бир актуалдуу маселелеринен болгон үзгүлтүксүз билим теориясынын жана практикасынын жаралышына түрткү болду. Кеңири чыгамачылыкты талап кылган постиндустриялык коомдогу маданият жана билим белгилерине төмөнкүлөр мүнөздүү:

- кесиптик жактан ийкемдүүк;
- карым-катнаштардагы диалогдорго ачыктык;

- билим мазмунунда интегративдүүлүктүн артышы;
- инсандын чыгармачылык, жаратуучулук мүмкүнчүлүктөрү менен эсептешүү;
- жаратычуулукту калыптандырууга багытталган билим технологияларынын өсүшү ж. б. у. сыяктуу көрсөткүчтөр кирет.

Аталган критерийлерге жооп бере ала турган билим *креативдик модель* деген аталышка ээ болуу менен бирге чыгармачыл инсанды калыптандырууга багытталат жана постиндустриялык коомдогу негизги социалдык баалуулук жана билим берүүнүн максаты катары таанылат. Англис тилинен алынган «create» деген сөз жаратуу дегенди билдирет. Ал эми ар кандай жаратуучулук ишмердик эң алды менен изденүүчү тарабынан ар нерсеге болгон сынчылдыкты талап кылат. Анткени түпкү маанисинде сынчылдык деген бардык нерсеге, өзгөчө тыштан түшкөн маалыматка, билимди өздөштүрүүгө көзөмөлдүү маанайда болуу дегендикти билдирет. Ошондой сынчылдыктын натыйжасында гана адам бир нерсенин оң жана терс жактарын байкоо менен көрүнгөн катачылыктарды жоюу боюнча аракетке бара алат. Мына ошондуктан учурдагы өнүккөн билим системаларында сынчыл ойлоо, сынчыл окуу, сынчыл кабыл алуу сыяктуу билим технологияларына артыкчылык берилип келет.

Жогоруда айтылгандар билим менен маданият ортосундагы байланыштарды, билим моделдеринин алмашышы, анын алга жылуусу коомдогу маданий эволюцияга, башкача айтканда, маданияттын акырындык менен өзгөрүүсүнө байланыштуу боло тургандыгы жөнүндө кабар берет. Мындан, ар бир тарыхый доордун өз маданиятына мүнөздүү билим моделинин боло тургандыгы мыйзамченемдүү көрүнүш десек болот.

Билимди маданияттаануу алкагында карап жатып, бул эки процесстин социалдык жана тарыхый мүнөзгө ээ экендигин белгилөө менен билимдин коом менен инсандын ортосундагы ортомчулук милдетине токтоло кетмекчибиз. Бул жагынан алып караганда билимдин жалпы философиялык маңызы жана социалдык мааниси анын коомдор, доорлор жана инсан ортосундагы *ортомчулук байланыш каражат* экендигинде жатат. Бул болсо тарыхта билим берүү системасынын пайда болушу маданиятты сактап калуу жана аны өнүккөн түрдө кийинки муундарга жеткирүү зарылчылыгынан келип чыккан деген ойду далилдеп турат.

Кайсы гана мамлекеттин билим тарыхына кайрылбайлык, билим берүү системасынын пайда болушу маданиятты сактап калуу зарылчылыгы менен тыгыз байланышта тургандыгы байкалат. Тээ байыркы доордо эле адамзат коомчулугу өз мүчөлөрүнө жрецтердин (байыркы ырым-жырым иштерин алып баруучу адамдар) жардамы менен коомдо керектүү ырым-жырымдарды, расмий иш-аракеттерди үйрөтүү аркылуу, ошол уруунун жашап кетиши үчүн биринчи кезекте керектүү болгон нерселерди (билим, үрп-адат, керектүү жүрүм-турум көндүмдөрүн ж. б.), б. а. маданият маалыматтарын жеткирүүнү камсыз кылган. Маданияттаануучулук (культурологиялык) өнүгтөн алып караганда “маданият” деген сөздүн өзү латынча “культура” же “культ” деген сөздөн келип чыгып, натуралдуу нерсени кайрадан өзгөртүү, иштетүү, башкача айтканда, маданиятташтыруу дегенди билдирет. Буга байланыштуу өсүп келе жаткан жаш муунга билим берүү менен аларды ошол коомдун маданий талабына ылайык тарбиялоо милдети ишке ашат. Ошентип, билим жана тарбия коом менен маданияттын ортосундагы ортомчулук миссиясын аткарат десек болот. Белгилеп кете турган нерсе, байыркы доорлордон келе жаткан ар бир элдин өзүнүн маданий

үрп-адаттары бар. Алсак, эркек балдарды балакатка жеткенде отургузуу, кыздарды келечектеги турмушуна керектүү болгон иш-аракеттерге үйрөтүү, айрым өлкөлөрдө эр жеткен балдарды чоң адамдардын катарына кошуу ж. б. у. с. эрежелерге үйрөтүү аркылуу ошол коомдун маданий нормалары сакталат.

Коомдун маданий турмушуна ылайык даярдыктан өтүш үчүн жаш балдар жана өспүрүмдөр бир эле кыймылдарды, иш-аркеттерди көп ирет кайталап үйрөнүшкөн. Мунун өзү билим берүүнүн, үйрөтүүнүн, окутуунун, тарбиялоонун негизги ыкмалары экендигин билебиз. Айырм учурда жакшы тарбиялоо же бир нерсеге үйрөтүү үчүн баланы таяк менен жазалоону да колдонушкандыгы белгилүү. Өткөн замандардагы кыргыздар молдого баланы окутуу үчүн тапшырып жатып, “эти сиздики, сөөгү биздики” деп айтышкан. Муну менен ата-эне бул баланы кантсең да (сабасаң да) бир нерсеге үйрөтсөң болду деген ишенимин билдиришкен. Бул ошол коомдун маданий көрүнүшү жана билим берүү ыкмасы болуп эсептелет.

Жалпы маданияттын өсүшү, алардын улам барган сайын татаалдашы, билим берүү мекемелеринин келип чыгышы менен *маданиятты активдүү алып жүрүүчүлөр - улуу муундар жана аларды мурастаочулар же улантуучулар - жаштар* ортосундагы ортомчу боло турган бир системанын жаралышына алып келген. Ошондой маданий ортомчулук функцияны *мектеп* жана ал жерде иштөөчү атайын педагогикалык билим даярдыгы бар адамдардын – *муғалимдердин* пайда болушуна алып келген.

Кийинчереек маданияттын, билим берүү системасынын татаалдашына жараша билим берүүгө керектүү материалдар иргелип, ирееттештирилип, аларды керексиз нерселерден тазалоо иштери башталат. Илим, билим, маданият өрчүгөн сайын адистештирилген билим тармактары пайда болуп, маданияттын ар кандай тармактарын алып жүрүүчү адамдарды, башкача айтканда, кесиптик жана адистик жактан билим берүү зарылчылдыгы келип чыгат.

Билим менен маданияттын ортосундагы байланышты карап жатып, бул эки көрүнүш тең кандайдыр бир күчтөрдүн, факторлордун адистештирилген иш-аракетинин натыйжасы экендигин белгилеп кетишибиз керек. Башкача айтканда, маданият дагы, билим дагы коомдогу кандайдыр бир баалуулуктарды чагылдырып турган конкреттүү идеологиялык иш-аракеттердин натыйжасы десек болот. Мисалы, бир кооз имарат маданият көрсөткүчү катары ошол доордогу курулуш иштерин, аны аткаруу маданиятын, куруучунун эстетикалык табитин чагылдырып турган натыйжа десе болот жана ошол имаратка карап, ошол доордогу архитектуралык маданиятты кабыл алабыз. Ошол эле мезгилде ал имарат коомдогу топтолгон эстетикалык идеяларды, илимдин жетишкендиктерин, курулуш технологиясын, иштөө ыкмаларын ж. б. руханий баалуулуктарды ичине камтып туруу менен ошол доорго мүнөздүү билим жана билим берүү системасынын жетишкендиктерин дагы чагылдырып турат.

Демек, маданият менен билимдин ортосундагы карым-катнаштын мааниси билим тармагы аркылуу коомдогу маданий баалуулуктар сакталып, келечек муундарга жеткирилип жана андан ары өсүп-өнүгүшүндө жатат. Ошол эле мезгилде билимдин өзү кандайдыр бир маданияттын алкагында жашап, конкреттүү маданий талаптарга кызмат кылат. Буга мисал болуп, доор алмашкан сайын доор маданиятына шайкеш билимдин моделдеринин, анын максатынын, мазмунунун, методдорунун алмашылышы далил болот.

Адабияттар

Асанова У. Философия образования. Б. , 2004. с. 12-127.

Асипова Н.А. Научно-педагогические основы формирования культуры межнационального общения школьников. -Б. , 1994.

Bruner J.S. The Culture of Education. Cambr. , Mass.: Harvard University Press, 1996. р. 2.

Видт И.Е. Культурологическая интерпретация эволюции образовательных моделей //Педагогика. 2003. № 3. -С. 32-38.

Моль А. Социодинамика культуры. М. , 1973.

Чусин-Русов А.Е. Образование и культура // Педагогика. № 2, 1998.